

Hvor mange 'det' fins det i norsk? En studie med utgangspunkt i Norsk Ordbok

Kaja Borthen

1. Innledning

Det blir iblant påpekt av utlendinger som lærer seg norsk at det fins forferdelig mange bruksmåter for formen 'det'. Og utlendingene har helt rett. I (1) neden-for, som er et naturlig forekommende eksempel fra en avis, har hvert tredje ord formen 'det'.

- (1) **Det** var langt mer enn **det det** var budsjettert med **det** året. (Oslo-korpuset AV/BT96/01)

I de fleste språk blir flere av de funksjonene som 'det' fyller i (1) og andre eksempler formelt skilt fra hverandre gjennom å tilsvare forskjellige ord eller konstruksjoner. I engelsk, for eksempel, vil forekomster av 'det' i norsk kunne oversettes med bl.a. 'it', 'that', 'the', 'what', eller ingen realisering. Dette er i overensstemmelse med en hypotese om at også norske språkbrukere skiller ut ulike bruksmåter for 'det' i form av ulike leksemer – det vil si, "oppslagsord" i vår "mentale ordbok", eller det som i språkvitenskapelige sammenhenger gjerne kalles leksikonet. Disse leksemene vil ha ulike morfosyntaktiske, fonologiske, og/eller semantiske egenskaper, og vil derfor ha ulike restriksjoner knyttet til seg når det gjelder hvilke kontekster de kan opptre i, både språklige og situasjons-messige. Ett spørsmål jeg ønsker å besvare i denne artikkelen er hvor mange leksemer med den grafiske formen 'det' det er sannsynlig at norske språk-brukere opererer med i sitt mentale leksikon. Har vi et fåtall 'det'-leksemer med en nokså generell betydning og vid distribusjon, eller et større antall leksemer som er underlagt mer spesifikke restriksjoner? Jeg vil også undersøke i hvilken grad den analysen jeg kommer fram til samsvarer med de betydningsinn-delingene ordboksverket Norsk Ordbok antar for oppslagsordet (eller lemmaet) 'det', og jeg vil diskutere i hvilken grad man kan, eller bør, forvente et eventuelt samsvar.

I min redegjørelse for hvor mange 'det' vi har i norsk, tar jeg som utgangspunkt en antagelse om at det menneskelige språk-systemet er relativt effektivt, slik at en språkbruker ikke vil ha flere

leksemer lagret i leksikonet enn det som er strengt tatt nødvendig. En vurdering av hvor mange 'det' vi har i norsk vil derfor bero på hvor mange "regler for bruk" det er nødvendig å anta for å dekke de bruksmåtene som fins uten at modellen tillater bruksmåter for 'det' som intuitivt er ugrammatiske eller uakseptable, eller som det ikke fins empirisk dekning for.

Dataene i denne artikkelen består i stor grad av naturlig forekommende eksempler, hentet fra Norsk Ordbok (og databasene Norsk Ordbok er bygd på), samt noen eksempler fra bokmålsdelen til Oslo-korpuset.¹ Selvkonstruerte eksempler blir også brukt når dette er nødvendig eller formålstjenlig.

Artikkelen er strukturert på følgende måte: I seksjon 2 presenterer jeg Norsk Ordboks artikkel om 'det'. I seksjon 3 presenterer jeg min hypotese for hvor mange 'det'-leksemer en norsk språkbruker skiller mellom i sitt mentale leksikon. Denne seksjonen inneholder også en diskusjon om hva slags forhold man kan forvente mellom ordboksartikler og (hypoteser om) det mentale leksikonet til individuelle språkbrukere. Seksjon 4 oppsummerer artikkelen.

2. Betydningsvarianter av 'det' i Norsk Ordbok

Norsk Ordbok er et ordboksverk over ordforrådet i de norske dialektene fra år 1600 og fram til i dag, og over det nynorske skriftspråket. Arbeidet med ordboka startet i 1930, og bindet som inneholder artikkelen om 'det' ble ferdigstilt i 1966. Ordboka bygger på et omfattende korpus som inkluderer nynorsk skjønnlitteratur og faglitteratur, aviser og tidsskrifter, Bibelen, salmediktning og ordbøker.²

Norsk Ordbok utgjør et svært godt utgangspunkt for å studere bruksmåter av 'det' ettersom artikkelen om 'det' er svært omfattende. Artikkelen strekker seg over mer enn 4 sider, eller 9 spalter. Den inneholder nærmere 400 eksempel-setninger med 'det', de fleste med kildehenvisning, slik at det i prinsippet skal være mulig å finne den aktuelle eksempelsetningen i den teksten den forekom i. Artikkelen er forfattet av Gunnar Pedersen.

Det skilles ut seks hovedkategorier for 'det', navngitt som kategori A-F. Disse seks kategoriene er en sammenfatning av 14

---

¹ For informasjon om Oslo-korpuset, se <http://www.hf.uio.no/tekstlab/>.

² For mer informasjon om Norsk Ordbok og prosjektet Norsk Ordbok 2014, se Åse Wetås (denne samlingen) eller <http://no2014.uio.no/>.

underkategorier, der enkelte av disse igjen er delt inn i nye under-typer – noe som gir 24 ulike kategorier i alt. Denne inndelingen er presentert skjematisk i (2) nedenfor. I de neste seksjonene, 2.1-2.6, går jeg igjennom hver av de seks hovedkategoriene.

(2) **Betydningsvarianter for 'det' i Norsk Ordbok**

- A: Trykktungt, pekende, understrekende pronomen
  - 1(a,b), 2(a,b), 3, 4(a,b,c,d,e), 5(a,b,c), 6
- B: Trykklett personlig pronomen
- C: Trykklett upersonlig subjekt
  - 1, 2, 3(a,b)
- D: Relativpronomen
- E: Bestemt artikkel foran attributivt adjektiv
  - 1, 2 (a,b)
- F: Underordnende konjunksjon istedenfor 'at'

2.1 A: Trykktungt, pekende, understrekende pronomen

1. SETNINGSEKSTERN REFERANSE. Den første bruksmåten for trykktungt, pekende, understrekende 'det' (substantivisk eller adjektivisk) som nevnes i Norsk Ordbok, er tilfeller som de i (3) nedenfor, der 'det', eller frasen som 'det' er en del av, viser til noe utenfor den setningen der 'det' opptrer.

- (3)
- a. Kven eig det huset der? (H.Rytt.Sh VIII, 199)³
  - b. Kor skal det folket fara? (NFL33Hål 53)
  - c. Det går fort det her, seier Jæger (Du.OG 35)
  - d. Han hadde eit naust òg, men det har han selt (Du.Sam 103)
  - e. So kom den tridje ormen, og det var den største (GOS, VI, 114)
  - f. Verdi er vrang, det er ho (Kl.IH 135)
  - g. Min store fader døydde. Sjå det me alle må (Vi.SKrS V, 226)

I (3a-c) er 'det' brukt deiktisk. Det vil si at 'det', eller frasen ordet er en del av, viser til ting, mennesker eller andre forhold i de fysiske omgivelsene til taleren som ikke nylig har vært nevnt. I (3d-g) er

---

³ For liste med kildehenvisninger, se appendiks.

'det' brukt anaforisk. Det vil si, i disse tilfellene viser 'det' til noe som nylig har vært nevnt i en foregående setning eller ytring. I (3d-g) refererer 'det' henholdsvis til naustet, den tredje ormen, egenskapen 'vrang', og det at den store faderen døde.

Den frasen som en anafor peker tilbake på, eller plukker opp et betydningsaspekt fra, kalles antesedent. Ved anaforisk bruk av 'det' har antesedenten til 'det' vanligvis intetkjønnsform, som i (3d). Men som vi kan se i (3e), (3f), og (3g), er ikke dette alltid tilfelle. I (3e) har antesedenten til 'det' et maskulint nomen som kjerne og i (3f) og (3g) er ikke antesedenten en nominal frase i det hele tatt. (3f) og (3g) illustrerer at 'det' kan vise til egenskaper eller saksforhold like gjerne som ting eller individer.

2. SETNINGSINTERN REFERANSE. Den andre bruken av trykktungt, understrekende 'det' som nevnes i Norsk Ordbok, er tilfeller der 'det' refererer til noe som også refereres til med en annen frase i samme setning. Det vil si, tilfeller der 'det' er involvert i setningsintern koreferanse gjennom konstruksjonene høyredislokering eller venstredislokering, jfr. (4).

- (4)
- a. Nei, vesle vitet det rekk ikkje til (A I,47)
  - b. Eivind Ålandslid, det var ein spretten kar (Vi.SkrU III, 294)
  - c. Å liva, det er å elska (NSalm 696,1)
  - d. Skipet det sto fast, det (NFL19 Helg 146)
  - e. [...] det er vel ikkje å vente, det (Du.Sam 10)
  - f. Den Jobben var kar som kunde bia, det! (Flod.E 12)

I (4a-c) er en nominal frase eller infinitivssetning venstredislokert, dvs. plassert til venstre for setningen, mens 'det' fungerer som subjekt og er koreferent med den venstredislokerte frasen. (4e-f) gir eksempler på bruk av 'det' i høyredislokeringer, dvs. pronomenet 'det' er plassert til høyre for setningen og er ko-referent med subjektsfrasen i setningen. (4d) involverer både venstre- og høyredislokering. Heller ikke i disse eksemplene trenger 'det' å ha en intetkjønns-antesedent; i (4b) og (4f) beskriver antesedenten til 'det' til og med et menneskelig individ.

3. BRUKT FOR Å VISE NÆRHET ELLER FØLELSER. Tredje kategori trykktungt, påpekende 'det' presentert i Norsk Ordbok, er bare illustrert med ett eksempel:

(5) Driv du enno på det med tullet?

Beskrivelsen som gis for tilsvarende bruk av 'den' går ut på at denne typen demonstrativer kan brukes adjektivisk for å vise nærhet eller følelser, for eksempel irritasjon.⁴

4. MED TILKNYTNING TIL ET ETTERFØLGENDE UTFYLLENDE LEDD. En annen frekvent bruk av 'det' er tilfeller der 'det' har en tilknytning til et etterfølgende ledd. Noen av Norsk Ordbok sine eksempler på denne kategorien er gjengitt i (6).

- (6) a. Men det er verst å minnst: me skulo aldri finnast (A.I,31)
b. So segjer ho det, kua: "Kjære dråk, mjølka meg! (NFL4Ndm 11)
c. (han) hadde lova det, at han aldri skulde verta vond (GOS V,32)
d. Det med sonen gjekk hardt innpå han.
e. Det å sjå på gav meg inga moro (Up.VA 36)
f. Grunnlaget for alt styre (er) det at kunna styra seg sjølv (Vi. I Dølen 1869)
g. La folk få tru det dei vil

I (6a) og (6b) fungerer 'det' alene som subjekt eller objekt i setningen, og det som 'det' refererer til er beskrevet i en egen, etterfølgende helsetning. Denne bruken av pronomen, der det som pronomenet viser til nevnes senere i diskursen, kalles kataforisk bruk.

I (6d-h) har ikke 'det' alene noen argumentrolle i setningen – dvs. 'det' alene viser ikke til noen aktør i den hendelsen eller situasjonen som er beskrevet. Isteden er 'det' en del av en kompleks nominal frase, som i 'det med sonen', 'det å sjå på', og 'det dei vil'. Det elementet som følger umiddelbart etter 'det' kan være av ulike kategorier, for eksempel en preposisjonsfrase eller en underordnet setning. I (6c) er det ikke enkelt å avgjøre hvorvidt 'det' fungerer som et enkeltstående pronomen eller som et pre-nominalt ledd i en kompleks nominalfrase. Trolig er det mulig å analysere 'det' på begge disse måtene i dette eksemplet.

---

⁴ Det er en annen ordstilling i (5) enn for de tilsvarende eksemplene med 'den', noe som trolig skyldes en skrivefeil.

5. BRUKT TRYKKLETT I RENT FORMELL FUNKSJON FOR Å FYLLE SUBJEKTS- ELLER OBJEKTSPLASSEN. Femte kategori trykktungt pekende understrekende 'det' får (noe selvmotsigende) karakteristikkene 'trykklett' og 'rent formell funksjon' i Norsk Ordbok. Noen eksempler på denne kategorien er gjengitt i (7).

- (7) a. Denne gjenta er vel og nordantil? ... Ja, det er dotter mi (A. II,15)
- b. Kven var det som slo guten?
- c. Det er deg eg vil tala med (NFL25Verd 150)
- d. Det er i utiâm at svina skal klippas (NFL25Verd 150)
- e. På fjellom er det leikande å ganga til og frå (A. I,22)
- f. Men so er det sagt, at ein gasta kar, Tord Foleson, merket hans Olav bar (Sivle I,186)
- g. Snøen gjer det vanskeleg å koma fram.

Disse eksemplene deles inn i tre underkategorier. Den første er illustrert i (7a). I denne setningstypen er 'det' subjekt og viser til noe i den situasjonen der ytringen forekommer. Den andre setningstypen i (7) er det som vanligvis kalles utbrytning, der 'det' fungerer som subjekt, setningspredikatet er VÆRE, mens det leddet som følger etter VÆRE presenteres som spesielt prominent og er flyttet ut fra en etterfølgende relativ- eller at-setning. Denne konstruksjonen ser vi eksempler på i (7b-d). I (7e-g) opptrer 'det' som subjekt eller objekt sammen med en etterfølgende undersetning. Med unntak av (7f) har disse siste eksemplene det til felles at det logiske subjektet eller objektet som 'det' synes å være en plassholder for, er et saksforhold som uttrykkes i en underordnet setning, plassert helt til sist i helsetningen.⁵

6. I FASTE UTTRYKK, UTEN TILKNYTNING TIL SITUASJON ELLER FOREGÅENDE YTRING. Siste kategori for trykktungt pekende 'det' i Norsk Ordbok utgjøres av eksempler der 'det' ikke er knyttet til noe i de fysiske omgivelsene eller den pågående diskursen, og der 'det' forekommer i faste uttrykk eller det man kan kalle leksikaliserte fraser, jfr. eksemplene i (8).

---

⁵ Jeg regner med at det er den passive verbmorfologien, og ikke at-setningen senere i setningen, som fører til bruken av 'det' i (7f). Det er ikke mulig å bytte ut 'det' med innholdet i at-setningen.

- (8) a. (Han svara) at han kom med det og det toge (Du.CM 109)
b. (Han) lét henne ha si meining um det og det (Up.V 65)
c. Bonde vilde han ikkje bli for aldri det (Mor.St 34)
d. Ho hadde inkje vilt mist stuten for alt det (Loup.Tel 31)
e. Sterk er han som berre det (Viger.GKNR 41)

Betydningen til en leksikalisert frase er ikke (kun) en funksjon av de enkelte ordene den består av, så betydningen til frasen som helhet må spesifiseres i leksikon på lik linje med enkeltstående ord. Det gjelder også her.

2.1 B: Trykklett personlig pronomen

Andre hovedkategori 'det' i Norsk Ordbok er trykklett personlig pronomen, illustrert i (9).

- (9) a. Og gullet ligg på snjo som før det låg (Vi.D 161)
b. Mit hjarta har voret i livets strid og mangt eit sår har det fengjet (Vi.D 94)
c. At live kan bli slik for nokon som det er for Birger no (Du.Sam 19)
d. Kvar vardt gamle Norig av? Ligg dat endå sjukt og nomet (A. I,111)
e. Olav, Olav, kjøp deg ein gard! Nei, svara Olav, det fær eg av far (Støyl.NBL 327)
g. Eg hadde noko penning liggjande – det var 6000 krunor (GOS IV,53)
h. Han ville reisa, men folk talde han frå det (jfr He.NG §331)
i. Dei (myrke klotane) era kallade ”planetor”, det er flutningsstjerner (A.II,238)
j. Det fekk ... sinne og argskap til å koka upp i guten, dette spursmålet (Løl.II,157)
k. Er dat ein draum dette (A. II,29)
l. Eg skjønar det så godt, du kan, men vil ikkje
m. Det hjelper lite at kyri mjølkar, når ho spenner det ned att (GOS I,212)⁶

---

⁶ Her er det den siste forekomsten av 'det' som illustrerer den aktuelle kategorien.

- n. Det er både ute og inne, men ikkje på himmel eller jord (jfr Flat.Nu IV,63)
- o. Det er no så latt at (Verdal) (= han/ho er så lat at (nedsetj))

De tre første eksemplene, (9a-c), illustrerer den vanlige bruksmåten av 'det' der pronomenet er koreferent med en foregående nominalfrase som har et intet-kjønnsord som kjerne. Som vist i (9d), trenger ikke intetkjønnsordet ha vært eksplisitt nevnt når man har å gjøre med for eksempel navn på land. I eksempler som (9e) viser 'det' til noe av samme slag som antesedenten til 'det', uavhengig av kjønn, og man får en ikke-spesifikk fortolkning av 'det'. I (9e), for eksempel, viser 'det' til en gård generelt, ikke en spesifikk gård. (9g) viser at 'det' kan ha en sammenfattende betydning, ifølge Norsk Ordbok, mens (9h) illustrerer at 'det' kan hente betydningen sin fra setninger eller predikatsord. Også i (9i) viser 'det' til noe som ikke er blitt beskrevet med et intetkjønnsord. Her opptrer 'det' som subjekt i en forklarende setning med verbet 'være'. (9j) er et eksempel på bruk av 'det' med betydningsinnhold fra et etterhengt, trykktungt ledd; (9l) et eksempel der 'det' får betydningsinnhold fra en etterfølgende setning; og (9m) et eksempel der 'det' viser til noe som ikke er blitt nevnt, men som gir seg av situasjonen som nettopp er blitt beskrevet. (9n) illustrerer at 'det' kan vise til det som det spørres etter i gåter, mens (9o) illustrerer at det å benevne folk med 'det' kan ha en nedsettende, eller fornærmende, effekt.⁷

2.3 C: Trykklett upersonlig subjekt

1. HENDELSER UTEN BESTEMT SUBJEKT. 'Det' benyttes som upersonlig subjekt i setninger som beskriver en tilstand eller en situasjon der det enten ikke er mulig eller ikke nødvendig å anta noen agens eller initierende kraft for hendelsen eller situasjonen. En del eksempler fra Norsk Ordbok på denne kategorien er listet opp i (10).

- (10) a. Det var duskregne (Du.Sam39)
- b. Det mørknar
- c. Det skvetter um riip, og det skvetter um stamn (A.I,135)
- d. Porten skvatt upp so det song i han (GOS VI,98)

---

⁷ Det er mulig 'det' i (9o) viser til oppførselen til personen heller enn personen selv. Men uansett er det åpenbart at man iblant får en nedsettende effekt ved bruk av 'det' om mennesker.

- e. Kor er det vel friskt og lett oppå fjellet! (Mor.Song1941 224)
- f. Det grys i meg
- g. Det syng for øyra
- h. Det er langt dit
- i. Lenge det leid, fyrr en alt kom i stand (A. I,64)
- j. Det går gali med han
- k. Ja, det skyt ikkje fram, so det dunar (A. i Lauvd II,76)
- l. Så er det å gå på låven
- m. Med vitet var det smått (A. I,177)
- n. Lat det ganga fram, lat det siga (A. I,74)
- o. Lat skura det! Sa mannen, han sat på horvi (NFL35 Rog38)
- p. Det pratar ute
- q. Dat spelade so innelega fiint i haugen (A. I,268)
- r. Det er køyrt her før
- s. Det må ikkje drygjast for lenge (Mort.N 135)

Norsk Ordbok gir en detaljert beskrivelse av ulike varianter av denne bruken av 'det'. Jeg vil begrense meg til å dele disse eksemplene inn i to hovedgrupper. Mens det i (10a-p) er rimelig å si at det ikke trenger å eksistere noen naturlig initierende kraft for situasjonen, hendelsen eller tilstanden som beskrives, så eksisterer det en slik i (10q-t); i (10q-t) er det bare ikke kjent hvem eller hva som har den initierende rollen, eller man velger å unnlate å nevne det.

2.UBESTEMT OBJEKT I MANGE FASTE UTTRYKK. 'Det' brukes også trykklett som ubestemt objekt i mange faste uttrykk, jfr. (11).

- (11)
- a. Drive det langt
  - b. Få det som ein vil
  - c. Ha det godt/vondt
  - d. Du får ha det
  - e. Me hava det so, som me laga det sjølve (A. II,69).

Dette er noen av svært mange faste uttrykk (leksikaliserte fraser) med 'det' i norsk.

2. FORELØPIG SUBJEKT. Norsk Ordboks tredje funksjon for 'det' som trykklett upersonlig subjekt, er som "subjektsviser", eller "foreløpig"

subjekt. I disse tilfellene fungerer 'det' som subjekt, men en ubestemt nominalfrase senere i setningen (i objektsposisjonen) kunne alternativt ha fungert som subjekt i setningen.

- (12)
- a. Det brann nokre stikker på åren (Visl.S 35)
  - b. Det stiger ein sukk yver heimen so vida (A. I,83)
  - c. Det stig av hav eit alveland (Ga. V,53)
  - d. Då kom det mod i gutarne, som såg sin fødestad (A. I,23)
  - e. På alle veggir hekk det fullt med nye gongklæde (Kl.Ih 73)
  - f. Freistingar lyt det koma (MatSe. 18,7)
  - g. Det høyrdest ved nott eit dunder på dør (Sivle I,23)
  - h. Det vart bode honom god løn (He.NG 582)
  - i. Det stod drivet fyre honom (A. I,219)
  - j. Dæ skull' ingen kjøpe katten i sekken (Kl.R 320)
  - k. Det hev alle set vogga, men ingen si grav (ordtak, GOS I,208)

Eksemplene i (12a-f) involverer visse intransitive verb mens (12g-h) er eksempler der 'det' opptrer sammen med transitive verb med passiv morfologi. Disse to kategoriene verb har det til felles at de ikke involverer, eller ikke trenger å presentere, noen handlende aktør i den hendelsen eller situasjonen de beskriver. For begge konstruksjonene gjelder det at objektsfrasen typisk er ubestemt, men (12i) viser at nominalfrasen som opptrer etter 'det' ikke alltid trenger å være ubestemt. Stort sett er det passive verb og verb som ikke kan passiviseres som tillater denne typen subjekt. Ett unntak er illustrert i (12j) og (12k), der vi har 'det' som subjekt i setninger med transitive verb i aktiv. Noe som er spesielt med disse eksemplene er at de uttrykker ordtak og involverer pronominale subjektsfraser som alle plukker ut mengder.

2.4 D: Relativpronomen

I følge Norsk Ordbok kan 'det' fungere som relativpronomen. Det vil si, i enkelte tilfeller kan 'det' byttes ut med 'noe som'. Eksemplene som illustrerer denne kategorien er gjengitt i (13).

- (13) a. Gjentene ... tedde seg så fritt som dei skulde vera gardmannsdøtrar, det dei sjølsagt ikkje var (FrichFAM 25)

- b. (Han nemner) kropslegt arbeid, det han i det heile skriv både mykje og godt um (Ga.D II,188)
- c. Peder måtte til å tukte, - det han aldri hadde vore mann til før (Gullv.L 19)

Jeg vil diskutere disse eksemplene mer utførlig i seksjon 3.3.4.

E: Bestemt artikkel foran attributivt adjektiv

Den femte hovedkategorien for 'det' nevnt i Norsk Ordbok, er som bestemt artikkel foran attributivt adjektiv eller andre adjektiviske ord. Denne bruksmåten er illustrert i (14).

- (14) a. Det store huset
- b. Han såg ut på det bårutte havet (A. I,21)
- c. Det unge dyr er det gamle likt (A. I,47)
- d. (sjøen) var som det klåraste sylv (Du.Ls 32)
- e. Med det same
- f. inn so kjeme ho Sigaro, dæ gull av hæna glor (FvBu. 42)
- g. folen, up på stadden stende, han talar dæ mannemål (FvBu 42)
- h. Ikkje det minste

(14a) og (14b) illustrerer den vanlige bruken av 'det' som bestemt artikkel. I disse tilfellene etterfølges 'det' av et attributivt adjektiv, og nomenet som er kjerne i frasen har bestemt form. Også adjektivet må ha bestemt (svak) form. Det fins for øvrig en hel rekke unntak til dette mønsteret. Som illustrert i (14cd) trenger ikke nomenet bestandig å ha etterhengt bestemt suffiks, det trenger ikke bestandig være noe nomen i det hele tatt (se (14e) og (14h)), og i eldre tid var det heller ikke nødvendig med et attributivt adjektiv (jfr. (14fg)). Det fins mange faste uttrykk som inneholder 'det' brukt som bestemt artikkel, jfr. (14e) og (14h). For en utførlig redegjørelse for bruk av ulike typer bestemte nominal-fraser i norsk og andre skandinaviske språk, se Lundeby (1965).

2.6 F: Underordnende konjunksjon istedenfor 'at'

Siste bruksmåte for 'det' presentert i Norsk Ordbok er illustrert i (15).

- (15) a. Eg trudde det (at) han var komen (A2)
b. Eg ser det (at) han vil det (A2)
c. Så syntest han det dotten leda på seg au (Sørkedalen i Oslo)
d. Je ville sjå på det dei dansa (Odalen)
e. Han vilde sjå um det var sant det nissen stelte denna hesten (NFL11 Ød 227)
f. Han sende ut bod, det kongssonen var forgjord til bjørn (NFL7Ød 6)
g. Telstå for meg no, det du er gla' i'n (Flod.E 72)

Ifølge Norsk Ordbok fungerer 'det' som underordnende konjunksjon (subjunk-sjon med dagens terminologi) istedenfor 'at' i disse eksemplene.

3. Bruksmåter for 'det' i kognitivt perspektiv – hvor mange leksemer?

I forrige seksjon viste jeg hvordan de ulike bruksmåtene for 'det' i nynorske tekster og i norske dialekter er blitt beskrevet og kategorisert i Norsk Ordbok. I denne seksjonen vil jeg framsette hypoteser om hvilke varianter av 'det' jeg mener det er sannsynlig at en norsk nåtidig språkbruker sitter inne med, i form av ulike leksemer. Jeg vil gjør meg hypoteser om dette med utgangspunkt i min egen idiolekt. Når jeg gjør generaliseringer basert på mine intuisjoner, er det ut fra en antagelse om at min forståelse og bruk av 'det' sammenfaller med mange andre nordmenns bruk av dette ordet, men ikke nødvendigvis alle.

Før jeg starter inndelingen av 'det' i ulike leksemer, må det klargjøres hva et leksem er, og på hvilken måte ordbøker og mentale leksika kan forventes å sammenfalle eller skille seg fra hverandre.

3.1 Hva er et leksem?

Som nevnt tidligere kan vi tenke på leksemer som abstrakte oppslagsord i vår mentale ordbok. Leksemer utgjøres av en treenighet, bestående av fonologisk form, morfosyntaktisk kategori og semantisk innhold. Fonologisk form handler om hvordan realiseringer av leksemet uttales; morfosyntaktisk kategori bestemmer blant annet hvordan leksemet kan realiseres med ulike bøyings-

former og i hvilke posisjoner i setningen tilsvarende ordformer kan opptre, mens semantisk innhold har å gjøre med hva leksemet betyr. Leksemet *hund*, for eksempel, har den fonologiske formen /hun:/, det er av den morfosyntaktiske kategorien $N_{\{masc\}}$ (maskulint nomen) og det har et semantisk innhold som tilsvarer vår forestilling av en hund, dvs. konseptet [HUND].

Når det gjelder betydningen til 'det', er det viktig å være klar over at semantisk innhold ikke alltid tilsvarer et konsept. Enkelte ord, som for eksempel pronomen, antas å ha det som i litteraturen har vært omtalt som *prosedural betydning* (se for eksempel Blakemore, 1987; Wilson & Sperber, 1993). Et ords prosedurale betydning vil ikke si noe direkte om hvilken situasjon den talende beskriver - for eksempel om situasjonen involverer en hund eller en katt eller om hunden løper eller sitter. Isteden bidrar et ords prosedurale betydning med instruksjoner til tilhører om hvordan han eller hun skal komme fram til en representasjon av det den talende har i tankene. Med semantisk innhold til 'det' mener jeg med andre ord informasjon som en tilhører vil bruke for å finne ut hva 'det' er ment å referere til i en spesifikk situasjon. Ettersom dette innholdet har som formål å *begrense* mulige referentkandidater for 'det', vil jeg iblant bruke begrepet 'semantiske restriksjoner' om semantisk innhold.

Ettersom det å kjenne et lekseme vil si å kunne kombinasjoner av de tre parametrene fonologisk form, morfosyntaktisk kategori og semantisk innhold, så vil mine antagelser om antallet 'det' i norsk basere seg på nettopp fonologiske, morfosyntaktiske og semantiske kriterier. Generelt antar jeg at to bruksmåter for 'det' tilsvarer to ulike leksemer dersom bruksmåtene korrelerer systematisk med ulike morfosyntaktiske og/eller semantiske egenskaper ved 'det' og dette ikke følger av generelle regler, men er knyttet til ordet selv. Jeg antar følgende mer spesifikke kriterier:

(16) **Kriterier for identifisering av 'det'-leksemer**

- a) To ulike fonologiske realiseringer av 'det' tilsvarer forskjellige leksemer bare hvis de to fonologiske realiseringene er systematisk knyttet til ulike semantiske og/eller morfosyntaktiske restriksjoner.
- b) To ulike semantiske/pragmatiske bruksmåter for 'det' med samme morfosyntaktiske egenskaper tilsvarer to

forskjellige leksemer kun dersom det ikke er mulig å formulere en felles semantisk beskrivelse for de to bruksmåtene. Den semantiske beskrivelsen skal ikke tillate bruksmåter som ikke er mulige eller akseptable.

- c) To ulike morfosyntaktiske bruksmåter for 'det' med samme semantiske egenskaper tilsvarer to forskjellige leksemer kun dersom det ikke er mulig å formulere en felles morfosyntaktisk beskrivelse for de to bruksmåtene. Den morfosyntaktiske beskrivelsen skal ikke tillate bruksmåter som ikke er mulige eller akseptable.

Disse kriteriene følger av antagelsen om at leksikonet er effektivt organisert. De er formulert ut fra et ønske om å beskrive de leksikalske oppslagene for 'det' på en slik måte at beskrivelsene er kompatible med alle tillatte bruksmåter for 'det' og inkompatible med alle bruksmåter som ikke er tillatt.

3.2 Ordbøker vs. mentale leksika

Noe det er viktig å huske på når man sammenligner denne seksjonen med forrige, er at en ordbok først og fremst har en praktisk funksjon. Ordbøkers struktur reflekterer helt klart mange reelle aspekter ved det mentale leksikonet til språkbrukere. Men en ordbok kan likevel ikke forventes å reflektere en kognitiv realitet i form av en eksakt beskrivelse av de leksemene man antar at språkbrukere sitter inne med. Én årsak til dette er at en ordbok beskriver bruksmåter av leksemer på tvers av individer og i enkelte tilfeller på tvers av tidsepoker – noe som betyr at en ordbok sannsynligvis vil inneholde informasjon om flere leksemer og underbetydninger enn det den enkelte språkbruker sitter inne med.

En annen årsak til at ordbøker bør forventes å bare delvis reflektere antagelser om vårt mentale leksikon, er at ordboksbrukere vil kunne ha nytte av informasjon som ikke er, eller ikke trenger å være, kodet i ordene selv, og som derfor trolig ikke hører hjemme i vårt mentale leksikon. Man kan derfor forvente å finne informasjon i ordbøker som det ikke er rimelig å anta tilhører språkbrukeres mentale leksikon, men som med større sannsynlighet er representert i, eller generert av, andre deler av språkmaskineriet. Også dette forholdet gjør at en ordbok med god grunn vil kunne liste opp flere

bruksmåter for et ord enn det antallet leksemer det er kognitivt rimelig å anta at språkbrukere skiller fra hverandre.

En tredje kilde til mulig mangel på samsvar mellom ordbøker og (hypo-teser om) mentale leksika, er det faktum at det meste av språkkunnskapen vår er ubevisst og ikke nødvendigvis representert i et format som lar seg enkelt over-sette til naturlig språk, særlig ikke i kortfattet og lettfattelig form. Lingvistiske modeller av språkkunnskapen vår – dvs. antagelser om kognitivt relevante språklige kategorier, regler og prinsipper – vil dermed ikke nødvendigvis egne seg for presentasjon i et ordboksverk, uavhengig av om de skulle være kognitivt sannsynlige eller ikke. For en ordboksbruker kan det være at en liste med eksempler på bruksmåter vil være mer nyttig enn en sammenfattende abstrakt beskrivelse av en antatt kognitivt reell kategori. En liste med eksempler har dessuten den fordel at eksemplene vil kunne være forenlige med skiftende syn på hva som er den korrekte generaliseringen.

3.3 En inndeling av 'det' i 7 leksemer

3.3.1 Determinativ vs. pronominal bruk

Når vi studerer eksempler med 'det', oppdager vi raskt at det er to syntaktiske bruksmåter som utpeker seg: 'Det' kan enten opptre som det første elementet i en kompleks nominalfrase, som i (3a-b), eller som en egen nominalfrase, som i (3d-g):

- (3) a. Kven eig det huset der? (H.Rytt.Sh VIII, 199)
- b. Kor skal det folket fara? (NFL33Hål 53)
- c. Det går fort det her, seier Jæger (Du.OG 35) ⁸
- d. Han hadde eit naust òg, men det har han selt (Du.Sam 103)
- e. So kom den tridje ormen, og det var den største (GOS, VI, 114)
- f. Verdi er vrang, det er ho (Kl.IH 135)
- g. Min store fader døydde. Sjå det me alle må (Vi.SKrS V, 226)

I de siste tilfellene ((3d-g)) er 'det' et pronomen, der 'det' utgjør en maksimal nominal projeksjon alene og derfor egenhendig kan opptre

---

⁸ *Jeg regner med at sammenstillingen 'det her' er et eget leksikalsk oppslag.*

som for eksempel subjekt eller objekt. I de første tilfellene ((3a-b)) er 'det' en determinativ, det vil si, ordet innehar spesifikatorposisjonen i en nominalfrase (se for eksempel Nordgård og Åfarli, 1990) og blir derfor etterfulgt av enten et adjektiv eller et nomen eller andre nominale elementer. I dette siste tilfellet er det hele den nominale frasen, og ikke 'det' alene, som innehar syntaktiske funksjoner som subjekt og objekt og som refererer til noe utenfor språket.

Denne syntaktiske inndelingen av 'det' i determinativ og pronominal bruk er ikke tydelig reflektert i Norsk Ordbok. 'Det'-kategori A i Norsk Ordbok ('trykketungt, pekende, understrekende pronomen') inneholder eksempler på både demonstrative pronomen og demonstrative determinativer, uten at for-skjellen er reflektert gjennom egne underbetydninger. På den tiden Norsk Ordbok ble påbegynt brukte man termen 'pronomen' både om pronomen og om det vi i dag kaller determinativer. Å ha én kategori for begge bruksmåtene er slett ikke urimelig, for de aller fleste (hvis ikke alle) pronomen kan brukes som determinativer, og omvendt. Man kan dermed tenke seg en ordklassekategori som enten kan utgjøre en full nominal projeksjon alene eller (valgfritt) kan innlede en. En grunn til å anta to ulike kategorier, determinativ og pronomen, er at enkelte syntaktiske posisjoner bare kan innehas av pronomen og ikke andre nominale projeksjoner (for eksempel posisjonen for såkalt objektskift/lette pronomen).⁹ Et annet viktig spørsmål er om de to aktuelle syntaktiske mønstrene for 'det' korresponderer med ulik semantikk. Dersom de to bruksmåtene sammenfaller med ulike signaler om hvordan mottaker skal finne den assosierte referenten, så er dette god grunn til å skille de to kategoriene fra hverandre. Jeg mener det er rimelig å anta et slikt skille, blant annet basert på eksempler som dem i (17).¹⁰

---

⁹ *Objektsskift er illustrert gjennom setninger av følgende type: Ola gjorde det ikke. Denne ordstillingen er mulig med trykklette pronomen, men ikke med fulle nominale projeksjoner, jfr. den ugrammatiske setningen *Ola gjorde oppgaven ikke.*

¹⁰ *Fretheim og Amfo (2008) argumenterer for et annet syn, nemlig at demonstrativ determinativ og demonstrativt pronomen i norsk har samme semantiske innhold og at forskjeller kan forklares ved hjelp av generelle pragmatiske prinsipper og derivasjon av implikaturer heller enn leksikalsk. Fretheim og Amfos syn er dermed i overensstemmelse med Norsk Ordboks presentasjon av demonstrativ bruk av 'det'.*

- (17) a. Hvordan går det med det oppdraget, forresten?
b. Hvordan går det med dét, forresten?

(17a) kan ytres i en situasjon der taler og tilhører en god stund tidligere har snakket om et oppdrag som tilhøreren har fått. (17b) kan ikke brukes på samme måte, for i (17b) må det som 'dét' viser til nettopp ha vært nevnt. Jeg mener, som Gundel, Hedberg og Zacharski (1993), at denne forskjellen kan forklares ved at man antar at ulike determinativer og pronomener koder ulike kognitive statuser – dvs. informasjon om hvor i minnet mottaker kan forvente å finne en representasjon av referenten. En måte å forklare forskjellen mellom (17a) og (17b) på, er å si at den demonstrative determinativen 'det' har som en del av sin leksikalske betydning at referenten til frasen som 'det' er en del av i det minste skal være kjent for mottaker (dvs. representert i minnet). Det demonstrative pronomenet 'dét', derimot, signaliserer at referenten til 'dét' skal være aktivert - altså representert i korttidsminnet til mottaker. Disse antagelsene er med på å forklare hvordan tilhøreren vet hvilket oppdrag det er snakk om i (17a): Den demonstrative determinativen gir tilhøreren informasjon om at han skal lete i minnet etter en representasjon av referenten, noe som snevrer inn mengden med mulige referentkandidater drastisk (han vet blant annet at han ikke skal konstruere en ny representasjon). Vi kan nå også forklare hvorfor (17b) ikke er akseptabel dersom den talende prøver å bruke pronomenet 'det' for å referere til noe som ble nevnt en god stund tilbake i tid. En slik bruk vil ikke være i overensstemmelse med det som ordet spesifiserer leksikalsk, nemlig at referenten skal befinne seg i mottakers korttidsminne. Denne typen data støtter med andre ord opp om antagelsen om at determinativ og pronominal bruk av 'det' bør tilsvare to forskjellige leksemer.

Determinativ-kategorien inkluderer både 'det' brukt som bestemt artikkel og 'det' brukt som demonstrativ determinativ. Noen av eksemplene vi har sett på tidligere er gjentatt i (18) for å illustrere forskjellen.

- (18) a. Kven eig det huset?
b. Kor skal det folket fara? (NFL33Hål 53)

- c. Det store flertallet sverger fortsatt til piggdekk (AV/Ad96/01)¹¹
- d. Han såg ut på det bårutte havet (A. I,21)

En ting å legge merke til i disse eksemplene, er følgende: I (18ab) er det natur-ligst å uttale 'det' med ordaksent ("trykk"), mens det i (18cd) er mest naturlig å uttale 'det' uaksentuert ("trykklett"). Mens den uaksentuerte determinativen 'det' alltid må ha et adjektiv etter seg, gjelder ikke dette for den aksentuerte versjonen – denne kan også opptre rett foran et nomen. Denne forskjellen (og andre) har ledet til den tradisjonelle distinksjonen mellom 'det' som demonstrativ determinativ (illustrert i (18ab)) og 'det' som bestemt artikkel foran attributivt adjektiv (illustrert i (18cd)) (se Lundeby 1965 for en tidlig rede-gjørelse). Mens den bestemte artikkelen stort sett er obligatorisk foran attributivt adjektiv i bestemte nominalfraser, er demonstrative determinativer syntaktisk sett aldri obligatoriske; hvorvidt de er til stede eller ikke er avhengig av hva den talende ønsker å kommunisere og hva han antar er mottakers representasjon av verden.

De to fonologiske variantene av 'det' i (18) er semantisk sett ulike. Dette er illustrert med de konstruerte eksemplene i (19) (basert på lignende eksempler i Fretheim & Amfo, 2008).

- (19) a. A: Vet du hvor Per Hansen bor?
B: Prøv det røde nabohuset (uaksentuert 'det')
- b. A: Vet du hvor Per Hansen bor?
B: Prøv dét røde nabohuset (aksentuert 'det')

Det er ulike restriksjoner knyttet til 'det' som bestemt artikkel og 'det' som demonstrativ determinativ. I (19a) bør det kun være ett rødt nabohus, for ellers vil ikke B vite hvilket hus A har i tankene og ytringen vil være pragmatisk uakseptabel. På den annen side, så lenge det bare er ett rødt nabohus trenger ikke A å se dette huset for å forstå Bs ytring og oppfatte den som pragmatisk akseptabel. I (19b) kan det godt være flere røde nabohus, men B må antyde, for eksempel gjennom peking, hvilket hus han har i tankene.

---

¹¹ Dette eksemplet er søkt opp i Oslo-korpuset, opprinnelig hentet fra Adresseavisen januar 1996.

Det er rimelig å anta at de ulike betingelsene for bruk av aksentuert og uaksentuert determinativ 'det' er forårsaket av ulikt semantisk innhold. En analyse i tråd med Gundel, Hedberg og Zacharski (1993) er å anta at den bestemte artikkelen gir et signal til tilhører om at referenten skal kunne unikt identifiseres basert på innholdet i nominalfrasen (og konteksten den opptrer i) - enten ved at mottaker *konstruerer* en unik representasjon ut fra beskrivelsen, eller ved at mottaker allerede er kjent med referenten.¹² Demonstrative determinativer, derimot, gir et mer spesifikt signal til tilhøreren, nemlig at referenten kan forventes å allerede være kjent for tilhører, dvs. være representert et eller annet sted i minnet til tilhører. Én måte å gjøre en referent kjent på dersom den ikke allerede har vært nevnt, er gjennom peking. Gitt disse antagelsene, kan vi forklare dataene i (19). Det følger at det kun kan være ett rødt nabohus i (19a) – ellers kan ikke mottaker unikt identifisere huset beskrevet som 'det røde nabo-huset'. Og det følger at B må antyde hvilket hus han har i tankene i (19b), ellers vil ikke A være kjent med referenten slik det er spesifisert leksikalsk for demonstrativ determinativ 'det'. Når huset utpekes av B, spiller det ikke lenger noen rolle om det er flere røde hus; A kan uansett identifisere det huset B har i tankene.

Et annet aspekt ved semantikken til demonstrativ determinativ 'det' er illustrert i (20):

- (20) a. Vet du hvem som bor i dette huset?
b. Vet du hvem som bor i det huset?

En forskjell mellom determinativen 'dette' i (20a) og aksentuert 'det' i (20b), er at 'dette' må brukes for å referere til noe relativt nært den talende (proksimal bruk), mens 'det' brukes for å referere til noe som er lenger unna (distal bruk). Ved anaforisk bruk av demonstrativer må begrepene 'distal' og 'proksimal' forstås som avstand/nærhet i diskursen, dvs. hvorvidt referenten nettopp er blitt nevnt eller ikke. Avstand er et relativt begrep, så det er forventet at det fins mange situasjoner der både 'dette' og 'det' kan brukes om det samme.

---

¹² Denne generaliseringen har enkelte unntak i norsk. Blant annet bruker vi bestemt artikkel for å referere til kroppsdelene og naturområder selv om disse ikke er unikt identifiserbare for mottaker, jfr. "Jeg har vondt i (det ene) beinet" (mottaker trenger ikke vite hvilket bein) og "Vi gikk en tur i skogen" (en hvilken som helst skog).

Hvilken form avsenderen velger å bruke reflekterer hvordan han oppfatter verden.

(21) oppsummerer det jeg har sagt så langt i denne seksjonen, se neste side.¹³

Jeg har skilt mellom pronominal og determinativ bruk av 'det', og mellom 'det' brukt som bestemt artikkel og demonstrativ determinativ. Kategoriene **BESTEMT ARTIKKEL 'DET'** og **DEMONSTRATIV DETERMINATIV 'DET'** er skrevet med fet skrift fordi jeg antar at disse tilsvarer egne leksemer, i motsetning til de abstrakte "moder"-kategoriene **DETERMINATIV**, **PRONOMEN** og **'DET'**. Jeg har inkludert informasjon om tall og grammatisk kjønn for 'det' i (21). Dette er informasjon som er relevant for samsvarsbøying, blant annet. Av plasshensyn antar jeg at typene nederst i hierarkiet "arver" all informasjon som er spesifisert for alle overtyper høyere oppe i hierarkiet. Kategorien **DETERMINATIV** viser med andre ord hva bestemt artikkel 'det' og demonstrativ determinativ 'det' har til felles, og kategorien **'DET'** viser hva det er som forener alle versjoner av 'det'. Blant annet antar jeg at alle leksikalske elementer tilhørende lemmaet 'det' har den ortografiske formen 'det', den fonologiske formen /de:/ (underspesifisert for aksent), nøytrum som verdi for grammatisk kjønn og entall som verdi for tall. Den fonologiske formen vil naturlig nok variere for ulike språkbrukere med ulike dialekter.

---

¹³ 'ORT' i (21) står for ortografisk form; 'FON' står for fonologisk form; 'SYN' står for syntaktisk formkategori; og 'SEM' står for semantisk informasjon (inklusive informasjon om passende kontekster).

- (21) 'DET'
 [ORT: det
 FON: /de:/
 SYN: nominalt element
 GRAMM.KJØNN: nøytrum
 TALL: entall]

DETERMINATIV
 [SYN: D "Jeg vil ha en ikke-maksimal nominal projeksjon (N') etter meg"]

PRONOMEN
 [SYN: Pron "Jeg kan fungere som maksimal nominal projeksjon (NP) alene"]

BESTEMT ARTIKKEL 'DET'

[FON: "Jeg er uaksentuert"
 SYN: "Jeg vil ha et attributivt adjektiv etter meg (med bestemt form)"
 SEM: "Frasen jeg er en del av kan forventes å ha en unikt identifiserbar referent"]

DEMONSTRATIV DETERMINATIV 'DET'

[FON: "Jeg er aksentuert"
 SEM: "Frasen jeg er en del av kan forventes å ha en referent som er kjent for mottaker"
 AVSTAND: distal "Referenten til frasen jeg er en del av befinner seg på noe avstand i forhold til taler"]

En del informasjon som er inkludert i artikkelen om 'det' i Norsk Ordbok er ikke reflektert i min beskrivelse av determinativ bruk av 'det' i (21). Dette gjelder blant annet spørsmålet om hva som kan utgjøre en N' – altså en ikke-maksimal nominal projeksjon uten determinativ. Et annet spørsmål jeg har valgt å ikke redegjøre for leksikalsk, er hvorvidt nomenet som fungerer som kjerne i en nominal projeksjon innledet av 'det' må ha bestemt suffiks eller ikke – som regel må det det, men ikke alltid. Ettersom disse spørsmålene gjelder restriksjoner for nominale projeksjoner generelt, og ikke 'det' spesielt, så antar jeg at denne informasjonen ikke er lagret i leksikonet, men heller er en del av syntaks-modulen eller konstruk-

sjonsinventaret for norsk. Noen aktuelle konstruksjoner som må gjøres rede for er listet opp i (22).

(22) **Konstruksjoner som tillater ”avvikende” bruk av determinativer**

- Determinativ + Adj_[bestemt]
  - Det eine landet dreg det andre med seg (A.II, 194)
  - Det viktigste gjenstår
- Determinativ + N_[ubestemt] (+Rel S)
  - Her er det land, som hugar meg mest
- Determinativ + Adj_[bestemt] + N_[ubestemt]
  - (Sjøen) var som det klåraste sylv (Du.LS 32)
- Determinativ + S'/PP/...
  - Det med sonen gjekk hardt innpå han
  - Det å sjå på gav meg inga moro (Up.VA 36)
  - Grunnlaget for alt styre er det at kunna styra seg sjølv (Vi. I Dølen 1869)
  - La folk få tru det dei vil

Det er ikke *umulig* at informasjon om konstruksjonene i (22) er en del av leksikonet lagret under oppslaget til 'det', men gitt at språkssystemet vårt er rasjonelt, virker det urimelig at det skulle være slik. Dersom konstruksjonene i (22) inngår som en del av leksikonet, må de listes opp en gang for hver type determinativ som kan forekomme i den aktuelle konstruksjonen – dvs. i det minste også for determinativen 'den' for de tre første kategoriene. Dersom konstruksjonene i (22) derimot er en del av den syntaktiske språkmodulen vår (eller konstruksjonsinventaret), så holder det å redegjøre for dem én gang. Dette er mer effektivt og derfor (isolert sett) kognitivt mer sannsynlig enn en leksi-kalsk tilnærming.¹⁴

---

¹⁴ Den tredje kategorien i (22) ('det' + S'/PP) er spesielt problematisk når det gjelder å kategorisere 'det'. Dersom man sier at 'det' er et pronomen i disse tilfellene, må man lempe på antagelsen om at pronomen signaliserer at referenten til frasen har en høy kognitiv status hos mottaker, for denne typen fraser kan brukes for å introdusere nye referenter inn i diskursen. Samme problem oppstår om man antar at 'det' er en demonstrativ determinativ, gitt at demonstrative determinativer signaliserer at referenten til frasen de er en del av skal være kjent for mottaker. Med hensyn til kognitiv status oppfører denne typen fraser seg som fraser innledet av den bestemte artikkelen (referenten vil nødvendigvis være unikt

114

Ett forhold jeg foreløpig ikke har gjort rede for når det gjelder demon-strativ determinativ 'det', er de følelsesmessige implikaturene som noen ganger framkommer ved bruk av denne kategorien, illustrert i (5) tidligere. Et annet (konstruert) eksempel er følgende:

- (23) a. Hvordan er det med barnet ditt, da?
b. Hvordan er det med det barnet ditt, da?

La oss anta at både (23a) og (23b) ytres i en situasjon der barnet til tilhøreren ikke er til stede og i en situasjon der det er lenge siden den talende og tilhøreren har snakket om barnet. I følge mine intuisjoner er det en forskjell mellom (23a), som kan være et nøytralt spørsmål i en slik situasjon, og (23b), som vil være markert. I (23b) signaliserer den talende psykologisk distanse til barnet til mottakeren (jfr. lignende bruk av personlig pronomen 'han' og 'hun' som demonstrativ determinativ, se Johannesen, 2008). Jeg antar at psykologisk distanse ikke er kodet leksikalsk i demonstrativen 'det', for effekten fore-kommer bare i enkelte situasjoner. Legg merke til at frasen 'det barnet' kan være følelsesmessig helt umarkert i andre tilfeller, som i "Ser du det barnet?" eller "Hva med det barnet vi snakket om i går?". Dersom vi antar at det eksisterer et leksem 'det' med psykologisk distanse kodet leksikalsk vil vi få problemer med å forklare hvorfor vi ikke tolker inn psykologisk distanse i slike tilfeller. Jeg mener at effekten i (23b) og lignende tilfeller best kan forklares pragmatisk. Som illustrert i (23a) kunne den talende fint ha brukt en enklere form for å referere til barnet, nemlig 'barnet ditt', eller egennavn om den talende kjenner barnet personlig. Den talende velger å bruke en mer kompleks form. Gitt at folk som kommuniserer prøver å kommunisere så effektivt som mulig (jfr. Relevans-teorien, se Wilson og Sperber, 1986/1995), så kan mottaker forvente at tilstedeværelsen av 'det' bidrar med noe *mer* enn det den enkle formen 'barnet ditt' eller et egennavn ville gjort. Demonstrativen 'det' signaliserer avstand ('distal'). Det betyr at referenten befinner

---

identifiserbar), men ulikt andre forekomster av den bestemte artikkelen, er 'det' i disse tilfellene aksentuert. Dessuten følger det ikke et nomen etter denne forekomsten av 'det', så man må anta at man har å gjøre med en eller annen form for null-element. Jeg velger å anta at 'det' i denne typen fraser er bestemt artikkel, men at den får aksent av fonologiske årsaker fordi den er etterfulgt av ord som sjelden bærer aksent.

seg et stykke unna, fysisk eller diskursmessig. Som regel er denne informasjonen nyttig for at mottaker skal kunne identifisere referenten (som i ”Ser du det barnet?” eller ”Hvordan går det med det barnet med epilepsi?”), men det er ikke tilfelle her, for barnet kan identifiseres like godt i (23a) som i (23b). Altså må avsender intendere å kommunisere noe *annet* ved bruk av denne formen. I og med at denne det er-minativen koder avstand, er det en rimelig fortolkning at avsender ønsker å vise psykologisk distanse til barnet. Dersom denne analysen er på rett spor, er psyko-logisk distanse et aspekt ved demonstrative determinativer som framkommer som en pragmatisk effekt (implikatur), og ikke som følge av leksikalsk innhold. Dersom man alternativt antar at psykologisk distanse er leksikalsk kodet, så må man være svært påpasselig med å spesifisere i hvilke situasjoner psykologisk distanse framkommer.

Når det gjelder eksempel (5) fra Norsk Ordbok ”Driv du enno på det med tullet”, så mener jeg den psykologiske effekten (i form av en negativ holdning fra spørsmålsstillerens side) trolig er forårsaket av beskrivelsen ’tull’ og selve spørsmålet heller enn av bruken av demonstrativen ’det’.

(5) Driv du enno på det med tullet?

Legg merke til at tilsvarende ytring uten determinativen ’det’ også er negativt ladet, jfr: ”Driver du enno på med slikt tull?” Dette stiller spørsmålsteget ved om den negative holdningen i (5) virkelig har noe å gjøre med ’det’. Jeg mener at en alternativ, pragmatisk, forklaring er mer sannsynlig. Beskrivelsen ’tull’ tyder på at spørsmålsstilleren anser aktiviteten til tilhøreren som lite hensiktsmessig. Spørsmålet ”Holder du enno på med det tullet?” er dessuten neppe ment som et direkte spørsmål om informasjon, for spørsmålsstilleren kan trolig se hva tilhøreren holder på med. Det er derfor sannsynlig at spørsmålsstilleren egentlig mener å kommunisere noe annet enn det han sier eksplisitt. I og med at aktiviteter som omtales som ’tull’ generelt sett er aktiviteter som bør avsluttes, er det rimelig å tolke spørsmålet dithen at spørsmålsstilleren mener at aktiviteten burde vært avsluttet. Denne fortolkningen framkommer altså som en pragmatisk implikatur uavhengig av determinativen ’det’. Ifølge mine intuisjoner signaliserer demonstrativen ’det’ i (5) heller at tullet det er snakk om er noe spørsmålsstilleren og tilhøreren har snakket om tidligere,

eller har hatt felles erfaring med, altså noe som er kjent for tilhøreren.

Med andre ord, jeg er enig i at bruk av den demonstrative determinativen 'det' kan ha følelsesmessige effekter, blant annet ved å antyde psykologisk distanse til referenten som illustrert i (23) tidligere. Men jeg mener at dette ikke er leksikalsk kodet. Slike betydningsaspekter framkommer som en pragmatisk effekt kun i visse situasjoner, tydeligere illustrert i (23) enn i (5).

3.3.2 Ekspletivt vs. betydningsbærende pronomener

Når vi kikker på eksempler der 'det' fungerer som pronomener, ser vi at forekomstene av 'det' fordeler seg på to semantiske kategorier. Noen forekomster av 'det' er betydningsbærende, dvs. de refererer til noe, mens andre intuitivt ikke har noen betydning. Siste kategori kalles gjerne ekspletivt, eller upersonlig, 'det' (se henholdsvis Nordgård og Åfarli, 1990 og Faarlund, Lie og Vannebo, 1997). Denne kategorien omtales som 'upersonlig subjekt' i Norsk Ordbok og ble illustrert i (10), (11) og (12) i seksjon 2. I tillegg vil jeg hevde at mange av eksemplene i (7) (nevnt som en undertype av kategorien 'trykk tungt pekende understrekende pronomener' i Norsk Ordbok) involverer ekspletiv-subjekter. Et representativt utvalg eksempler med ekspletivt 'det', slik jeg ser det, er dermed gitt i (24).

- (24)
- a. Det var duskregne (Du.Sam39)
  - b. Det grys i meg
  - c. Det er langt dit
  - d. Det pratar ute
  - e. Det brann nokre stikkor på åren (Visl.S 35)
  - f. Det er deg eg vil tala med (NFL25Verd 150)
  - g. På fjellom er det leikande å ganga til og frå (A. I,22)
  - h. Men so er det sagt, at ein gasta kar, Tord Foleson, merket hans Olav bar (Sivle I,186)
  - i. snøen gjer det vanskeleg å koma fram.

Det alle disse eksemplene har til felles er at 'det' ikke refererer til noe, enten fordi det ikke eksisterer noen handlings- eller situasjonsinitierende kraft for situasjonen som beskrives i setningen, eller fordi man velger å ikke nevne denne semantiske rollen. Ekspletivt subjekt eller objekt tillates kun av visse verb og i spesielle konstruksjoner i norsk. Noen av disse er listet opp i (25).

(25) **Konstruksjoner som tillater ekspletiven 'det'**

- Upersonlig passiv
  - Det høyrdest ved nott eit dunder på dør (Sivle I,23)
  - Det vart bode honom god løn (He.NG 582)
- Ergative verb
  - Det velta en bil
  - Det smelta litt snø
- Presenteringssetninger
  - Det brann nokre stikkor på åren (Visl.S 35)
  - Det stiger ein sukk yver heimen so vida (A. I,83)
- Meteorologiske beskrivelser
  - Det var duskregne (Du.Sam39)
  - Det mørknar
- Beskrivelser av interne menneskelige prosesser
  - Det grys i meg
- Ekstraponering pga tungt ledd
  - Det spørst om du greier det
  - Det kom aldri opp kven som hadde gjort det
  - Snøen gjer det vanskeleg å koma fram
- Utbryting
  - Det er deg eg vil tala med
  - Det er i utiåm at svina skal klippas (NFL25Verd 150)

Jeg antar at informasjon om hvilke verb og hvilke konstruksjoner som tillater ekspletiven 'det' representeres på andre steder i grammatikken enn i leksikonet under 'det'. En årsak til dette har å gjøre med muligheten for å gjøre rede for generaliseringer mest mulig effektivt. Verb som tillater ekspletivt subjekt i aktiv tillater ikke passivering (jfr. Nordgård og Åfarli, 1990). Slike sammenhenger lar seg mest effektivt gjøre rede for dersom argumentstruktur – og som en konsekvens informasjon om hvorvidt verbet tillater ekspletivt subjekt i aktiv eller passivering – er en del av den leksikalske spesifikasjonen til verb. Jeg regner også med at enkelte konstruksjoner, sånn som utbrytnings-konstruksjonen, spesifiserer eksplisitt at ekspletiven 'det' skal fungere som subjekt. Andre

konstruksjoner, for eksempel høyre- og venstredislokering, vil utelukke ekspletiven 'det'.

Betydningsbærende 'det' står i kontrast til ekspletiven 'det' og er illustrert i (25):

- (25)
- a. Han hadde eit naust òg, men det har han selt (Du.Sam 103)
  - b. Og gullet ligg på snjo som før det låg (Vi.D 161)
  - c. Mit hjarta har voret i livets strid og mangt eit sår har det fengjet (Vi.D 94)
  - d. At live kan bli slik for nokon som det er for Birger no (Du.Sam 19)
  - e. So kom den tredje ormen, og det var den største (GOS, VI, 114)
  - f. Han ville reisa, men folk talde han frå det (jfr He.NG §331)
  - g. Det fekk ... sinne og argskap til å koka upp i guten, dette spursmålet (Løl.II,157)
  - h. Men det er verst å minnast: me skulo aldri finnast (A.I,31)
  - i. So segjer ho det, kua: "Kjære dråk, mjølka meg! (NFL4Ndm 11)

I disse tilfellene er 'det' betydningsbærende og refererer til noe, alt fra indivi-duelle objekter til typer ting, aktiviteter, hendelser eller ytringer. Noe som er felles for alle disse bruksmåtene er at det som det vises til er entiteter av 3. per-son, dvs. 'det' kan normalt ikke brukes for å referere til den som snakker eller tilhøreren.

Eksemplene i (25) kan deles inn i to nye klasser; de eksemplene der 'det' har en antesedent med et nøytrumsord som kjerne ((25a-d)), og de tilfellene der dette ikke er tilfelle (25e-i). Noen flere eksempler som jeg mener tilhører den første kategorien er oppgitt i (26).

- (26)
- a. Ta det bort! (om et insekt)
  - b. Kvar vardt gamle Norig av? Ligg dat endå sjukt og nomet (A. I,111)
  - c. Det hjelper lite at kyri mjølkar, når ho spenner det ned att (GOS I,212)¹⁵
  - d. Jeg så et menneske langt borte, men så forsvant det.

---

¹⁵ Her er det den siste forekomsten av 'det' som illustrerer den aktuelle kategorien.

e. Barnet, det bare gråt og gråt.

f. Det er no så latt at (Verdal) (= han/ho er så lat at) (nedsetj))

En rimelig generalisering er at én type betydningsbærende 'det', la oss kalle det nøytrums-'det', kan vise til noe som har vært, eller klart *kunne* vært, benevnt med et nøytrumsord. Denne definisjonen inkluderer helt klart tilfeller som dem (25a-d), der 'det' har en intetkjønnsantesedent, men er også ment å skulle inkludere andre tilfeller, eksemplifisert i (26). I (26a) refererer 'det' deiktisk til noe i de fysiske omgivelsene til samtalepartnerne. Legg merke til at dette kun kan skje dersom det som det refereres til naturlig kunne vært beskrevet med et nøytrumsord. (26a) vil derfor ikke være akseptabel dersom den talende inten-derer å referere til en jakke, for eksempel. (26b) er et lignende eksempel. Norge har vært nevnt med et egenavn, men pronomenet 'dat' kan likevel brukes med 'Norig' som antesedent. Dette kan vi forklare med gjeldende definisjon av nøytrums-'det' ettersom en naturlig alternativ beskrivelse av Norge er 'landet'. (26c) illustrerer et fenomen som gjelder for alle refererende uttrykk, nemlig at de kan vise til ting i verden som ikke er blitt nevnt eksplisitt, men som implisitt er en del av den beskrivelsen av verden som foreligger. I (26c) forstås 'det' som 'det som kua melker'.

(26de) viser at 'det' fint kan brukes for å referere til mennesker, særlig dersom den som snakker ikke vet hvorvidt referenten er av hunkjønn eller hankjønn og referenten nylig er blitt referert til med et nøytrumsord. Men dersom den talende kjenner referenten og denne ikke er blitt introdusert med et nøytrumsord, så oppfattes bruk av 'det' om mennesker som avvikende og man får en nedsettende effekt. Dette er illustrert i (26f). Slik jeg kjenner denne bruken av 'det' mener jeg at fenomenet best kan gjøres rede for pragmatisk. Det vil si, det fins ikke noe 'det' i leksikon som kan brukes om mennesker hvis og bare hvis man ønsker en nedsettende effekt; isteden framkommer den nedsettende effekten som en mulig slutning (implikatur) under visse kontekstuelle betingelser. Den pragmatiske slutningsrekken settes i gang ved at den talende bruker 'det' på en ikke-kanonisk måte, dvs. for å referere til noe som ikke umiddelbart assosieres med et intetkjønnsord. Det å bruke en ikke-kanonisk form medfører ekstra fortolkningskostnader for mottaker, så gitt at avsenderen kommuniserer effektivt (jfr. relevansteorien, Sperber & Wilson, 1986/1995), så må han ha ment å implisere noe som ikke

ville ha framkommet ved bruk av en kanonisk form. Ettersom nøytrumsord typisk brukes om ikke-menneskelige ting, er det naturlig å anta at avsenderen ønsker at mottaker skal assosiere referenten med ikke-menneskelige egenskaper, noe som med rimelighet kan anses som nedsettende.

Noen nøytrums-'det' er aksentuerte mens andre er uaksentuerte. De to versjonene av historien i (27) illustrerer dette. Historien er basert på et eksempel fra Fretheim (1996).

- (27) a. Denne historien handler om et troll. Trollet bodde sammen med et uhyre, og det pleide å spise små barn til middag. (trykklett 'det')
- b. Denne historien handler om et troll. Trollet bodde sammen med et uhyre, og dét pleide å spise små barn til middag. (aksentuert 'dét')

Ifølge mine intuisjoner tolkes trykklett 'det' i (27a) lettest som å referere til trollet, mens aksentuert 'det' lettest tolkes som å referere til uhyret. I denne historien er det trollet som er temaet, og mest i fokus for oppmerksomhet. Denne typen eksempler støtter opp om Gundel, Hedberg og Zacharskis (1993) antagelse om at demonstrative/aksentuerte pronomen signaliserer at referenten minst er aktivert (dvs. i korttidsminnet til tilhører), mens trykklette personlige pronomen signaliserer at referenten ikke bare er i korttidsminnet, men også i fokus for oppmerksomhet. Denne påstanden stemmer godt overens med fortolkningene av uaksentuert og aksentuert 'det' i (27). Aksentuert 'dét' refererer til den entiteten som er aktivert, men ikke i fokus for oppmerksomhet, mens uaksentuert 'det' refererer til den entiteten som er i fokus for oppmerksomhet (se også Fretheim, Van Dommelen & Borthen, 1997 og Borthen, Gundel & Fretheim, 1997 for lignende observasjoner). Gundel, Hedberg og Zacharskis modell kan ikke bare forklare data som dem i (27), men mer generelt hvordan fortolkning av pronomen er mulig overhodet. Et pronomen som trykklett 'det' kan i prinsippet referere til uendelig mange forskjellige ting i verden, så hvordan vet mottaker hvilken referent den talende har i tankene? Ifølge Gundel, Hedberg og Zacharski får mottaker et signal – gjennom den leksikalske semantikken til pronomenet – om å lete etter en representasjon av referenten blant de entitetene som er representert i mottakers korttidsminne og som

samtidig er i fokus for oppmerksomhet. Dermed begrenses mulige referentkandidater drastisk og referansetilordning blir mulig.

Et potensielt problem med Gundel, Hedberg og Zacharskis generalisering er at demonstrative pronomen kan brukes også i tilfeller der referenten ikke allerede er representert i tilhørerens korttidsminne, jfr. eksemplene i (28).

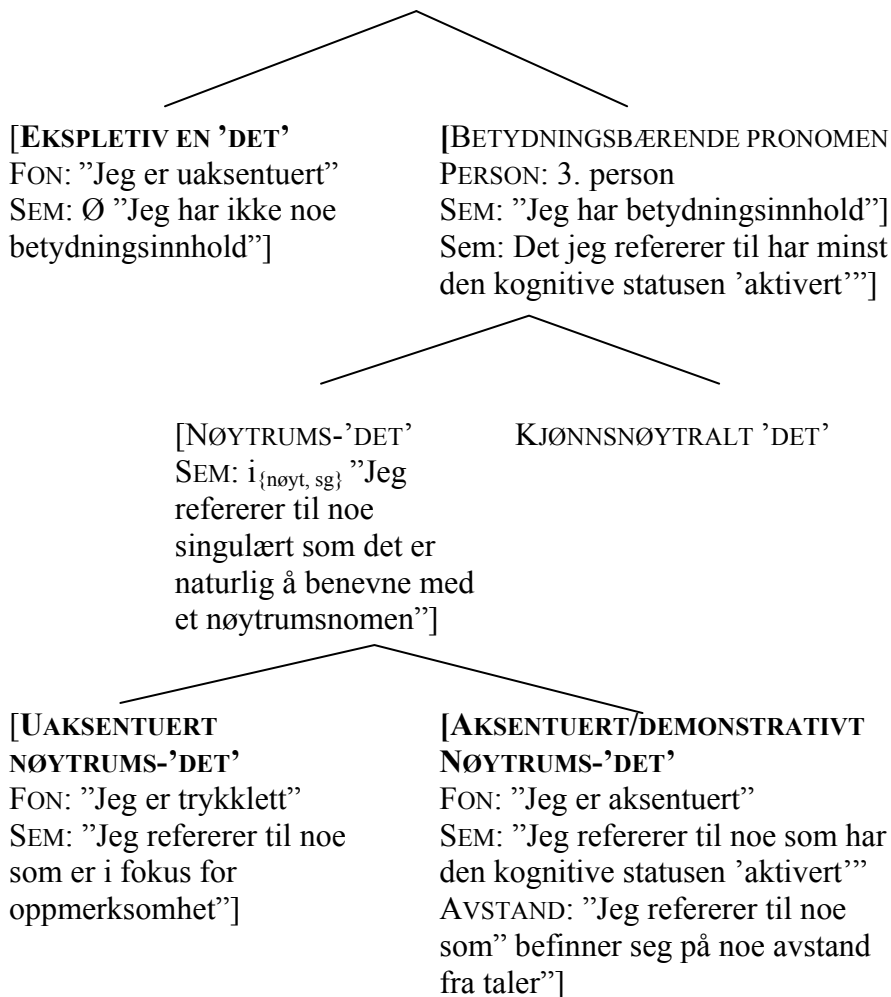
- (28) a. Se på dét! (tilhører må snu seg for å se)
b. Men det er verst å minnast: me skulo aldri finnast (A.I,31)
c. So segjer ho det, kua: "Kjære dråk, mjølka meg!
(NFL4Ndm 11)

I (28a) brukes 'dét' deiktisk i et tilfelle der mottaker ennå ikke har oppmerksomheten rettet mot referenten og i (28b) brukes 'dét' kataforisk for å referere til noe som nevnes kort tid etter. Disse bruksmåtene synes å motbevise antagelsen om at referenten til demonstrative pronomen må være aktivert. Det er (minst) to tilnærminger til dette problemet som begge gjør det mulig å opprettholde antagelsen om at demonstrative pronomen signaliserer aktivering. Den ene muligheten er å si at restriksjonen om aktivering egentlig er "aktivering innen kort tidsrom", altså "referenten er allerede, eller snart, representert i ditt korttids-minne". En annen løsning er å si at disse bruksmåtene strengt tatt, inntil referansen klargjøres, er uakseptable. Uansett synes det mulig å opprettholde antagelsen om at demonstrative pronomen signaliserer den kognitive statusen 'aktivert', slik Gundel og kollegene foreslår.

Demonstrative pronomen kommer i to versjoner i norsk, henholdsvis som distalt 'dét' og proksimalt 'dette'. Demonstrativt pronomen 'dét' signaliserer altså at referenten befinner seg på noe avstand fra den talende, enten fysisk eller diskursmessig, på samme måte som den demonstrative determinativen 'det'.

Vi kan nå foreta en ny inndeling i klassifiseringen av 'det' og legge til to nye leksemer, aksentuert og uaksentuert nøytrums-'det' i tillegg til ekspletiven 'det'. Dette er representert i (29).

(29) [PRONOMEN:
 SYN: Pron "Jeg kan fungere som en NP alene"]

Legg merke til at både UAKSENTUERT NØYTRUM-'DET' og AKSENTUERT/DEMONSTRATIVT NØYTRUMS-'DET' er undertyper av NØYTRUMS-'DET' og derfor har som restriksjon at det de refererer til naturlig skal kunne benevnes med et nøytrumsnomen. I praksis vil det bety at man *enkelt* skal kunne se for seg en beskrivelse av referenten med et nøytrumsnomen. Legg også merke til at det ikke står noe om deiktisk eller anaforisk bruk i (29); det å skulle referere

til noe som er aktivert er kompatibelt både med språklig aktivering og aktivering gjennom persepsjon.

3.3.3 Ulike typer kjønnsnøytralt 'det'

Blant de betydningsbærende bruksmåtene for 'det', skiller jeg som nevnt mellom tilfeller der nøytrumsformen til 'det' legger begrensninger på hva pronomenet kan referere til og tilfeller der den ikke gjør det. Denne siste typen 'det' er kjønnsnøytral i forhold til eventuelle antesedenter. Også denne kategorien har undertyper, den første illustrert i (30).

- (30) a. Denne gjenta er vel og nordantil? ..., det er dotter mi (A. II,15)
b. Dei (myrke klotane) era kallade "planetor", det er flutningsstjernor (A.II,238)
c. So kom den tredje ormen, og det var den største (GOS, VI, 114)
d. Kari, det er en jente med bein i nesa!

Jeg mener at det at det er akseptabelt å bruke 'det' som subjekt i eksemplene i (30) har å gjøre med at setningene inneholder verbet 'være' og i tillegg inneholder en postverbal nominalfrase. Dette ser vi når vi prøver å forandre predikasjonene i denne typen eksempler, jfr. (31).

- (31) a. Så kom den tredje ormen og det var den største.
b. Så kom den tredje ormen, *og det var størst.
c. Så kom den tredje ormen, *og det brølte.

Samme effekt ville vi ha fått med alle de andre eksemplene i (30) og lignende tilfeller. Med andre ord, 'det' (og også 'dette') kan referere til ting eller mennesker helt uavhengig av grammatisk kjønn og tall så lenge ordet opptrer som subjekt i en setning av typen [$\text{Pron}_{\{\text{nøyt}\}} \text{VÆRE NP}$]. Også denne versjonen av 'det' må forstås som et 3.personspronomen; det kan ikke brukes for å referere til den talende eller mottaker. Det er også andre restriksjoner knyttet til [$\text{Pron}_{\{\text{nøyt}\}} \text{VÆRE}^{\text{NP}}$]-konstruksjonen, litt for sammensatte til at vi kan komme inn på dem her, men se Borthen & Jin (2008) for flere detaljer. Ettersom [$\text{Pron}_{\{\text{nøyt}\}} \text{VÆRE}^{\text{NP}}$]-setninger som regel har som formål å identifisere en subjektreferent som mottaker ikke har en tilfredsstillende representasjon av, så kan vi for korthets skyld

referere til denne typen 'det' som 'identifiserende *det*'. Flere av eksempel-lene i Norsk Ordbok på ikke-kongruerende 'det' involverer identifiserende 'det' uten at denne bruksmåten framheves som en egen kategori. Jeg mener den må anses som en egen kategori, blant annet fordi vi fritt kan ha spesifikk referanse til mennesker med et nøytrumspronomen (jfr. "Kari, det er hun som sitter der borte") uten at vi får en nedsettende effekt.

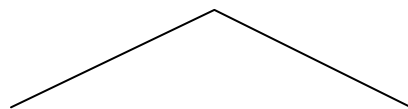
Andre typer kjønnsnøytralt 'det' er illustrert i (32):

- (32) a. Olav, Olav, kjøp deg ein gard! Nei, svara Olav, det fær eg av far (Støyl.NBL 327)
b. Verdi er vrang, det er ho (Kl.IH 135)
c. Min store fader døydde. Sjå det me alle må (Vi.SKrS V, 226)
d. Han ville reisa, men folk talde han frå det (jfr He.NG §331)
e. Eg skjønar det så godt, du kan, men vil ikkje
f. Dét gikk fort! (om det å hente posten)

I (32a) har 'det' en nominal antesedent og viser til samme typen ting som antesedenten. Denne bruken av 'det' har jeg tidligere kalt 'type-anaforen *det*' (se Borthen 2003; 2004), men jeg er ikke lenger overbevist om at det er rimelig å anta at denne bruken av 'det' tilsvarende en egen kategori. Så lenge 'det' står i en syntaktisk posisjon som tillater nominalfraser, kan 'det' plukke opp betydnings-aspekter fra kontekstuelte tilgjengelige predikater (uansett om de er nominale eller ikke) og vise til for eksempel egenskaper, aktiviteter, fakta og hendelser. I (32b) viser 'det' til egenskapen vrang; i (32c) til det faktum at faren døde; i (32e) til det å reise; i (32e) til det at mottakeren kan noe; og i (32f) til det å hente posten. Ettersom 'det' viser til entiteter som vanligvis uttrykkes med predikater kan vi for enkelhets skyld kalle denne bruken av 'det' for predikats-'det'. Som andre typer 'det' kan også predikats-'det' være aksentuert eller uaksentuert, men det er den aksentuerte versjonen som er mest vanlig for denne typen 'det'. Jeg antar at årsaken til dette er at egenskaper, aktiviteter, fakta og lignende entiteter gjerne ikke er i fokus for oppmerksomhet i korttidsminnet til samtalepartnerne selv om de eventuelt er aktivert. Uaksentuerte pronomen signaliserer, som nevnt tidligere, at det som det refereres til skal være i fokus for oppmerk-

somhet. Hvor-vidt predikats-'det' kan anses som en så generell kategori som jeg foreslår, eller om det vil generere uakseptable bruksmåter, er et spørsmål jeg ikke kan besvare fullt ut her. Lødrup (upublisert manuskript, 2010) foreslår flere fininndelinger basert på syntaktiske kriterier. Jeg foreslår – som en hypotese som eventuelt kan bli tilbakevist ved senere anledninger – at en slik fininndeling ikke er nødvendig fordi de restriksjonene vi ser kan gjøres rede for på andre måter enn leksikalsk. Dette betyr at (33) representerer siste inndeling i min 'det'-taksonomi.

- (33) KJØNNSNØYTRALT 'DET'
[Sem: "Hva jeg refererer til er uavhengig av min singulære nøytrumsform"]

IDENTIFISERENDE 'DET'
[SYN: "Jeg er subjekt i en 'Pron_{nøyt}VÆRE NP' setning"
SEM: "Jeg viser til et objekt eller individ"]

PREDIKATS-'DET'
[SEM: "Jeg viser til egenskaper, situasjoner, aktiviteter, hendelser typer ting og lignende entiteter som det er naturlig å representere med predikater"]

Legg merke til at jeg ikke har delt inn disse kategoriene i trykklette og aksentuerte versjoner. Jeg antar at kategorien 'betydningsbærende pronomen uten spesifisert aksent' kan gjennomgå fonologiske prosesser som har semantiske følger, der uaksentuert form signaliserer at det som det refereres til må være i fokus for oppmerksomhet, mens aksentuert form signaliserer at det som det refereres til kan forventes å være aktivert. Dette gjelder ikke bare for 'det', men også for 'den' og personlige pronomen som 'han', 'hun' og 'de'. Grunnen til at jeg har representert aksentuert mot uaksentuert nøytrumspronomen som egne leksemer (se (29)), er at for de formene er også trekket 'avstand' involvert, noe som uansett må spesifiseres leksikalsk.

3.3.4 'Det' som subjunksjon?

Norsk Ordbok nevner to bruksmåter for 'det' der 'det' antas å fungere som subjunksjon, nemlig som relativpronomenet 'som', illustrert i (34), og istedenfor subjunksjonen 'at', illustrert i (35).

- (34) a. Gjentene ... tedde seg så fritt som dei skulde vera gardmannsdøtrar, det dei sjølsagt ikkje var (FrichFAM 25)
b. (Han nemner) kropslegt arbeid, det han i det heile skriv både mykje og godt um (Ga.D II,188)
c. Peder måtte til å tukte, - det han aldri hadde vore mann til før (Gullv.L 19)
- (35) a. Eg trudde det (at) han var komen (A2)
b. Eg ser det (at) han vil det (A2)
c. Så syntest han det dotten leda på seg au (Sørkedalen i Oslo)
d. Je ville sjå på det dei dansa (Odalen)
e. Han vilde sjå um det var sant det nissen stelte denna hesten (NFL11 Ød 227)
f. Han sende ut bod, det kongssonen var forgjord til bjørn (NFL7Ød 6)
g. Telstå for meg no, det du er gla' i'n (Flod.E 72)

'Det'-forekomstene i (34) er første element i en kompleks nominal frase som inneholder en relativsetning: 'det dei sjølsagt ikkje var', 'det han skriv både mykje og godt um', og 'det han aldri hadde vore mann til før'. Dersom det er mulig å sette inn 'som' i alle disse frasene i den dialekten eksemplene i (34) er hentet fra, tyder det på at 'det' ikke selv fungerer som relativpronomen. Dersom 'det' kan fungere som relativpronomen helt på linje med 'som', skal det dessuten være mulig å bytte ut alle forekomster av 'som' med 'det'. Dersom det ikke er mulig, vil jeg foreslå at 'det' i (34) ikke fungerer som relativpronomen, men som en determinativ eller et pronomen slik 'det' vanligvis gjør, her foran en relativsetning der relativsubjunksjonen 'som' er utelatt. I dag er det vanlig å bruke pronomenet 'noe' i eksempler som dem i (34): 'noe de ikke var', 'noe han i det hele tatt skriver både mye og godt om', 'noe han aldri hadde vært mann til før'. Det som er spesielt med eksemplene i (34) ut fra mitt ståsted er med andre ord at 'det' kan brukes for å innlede

en frase som vi i dag ville presentert som ubestemt. Men hvorvidt dette er en korrekt analyse eller ikke kan bare avgjøres med tilgang på mer data.

Når det gjelder eksemplene i (35), så står det i Norsk Ordbok at 'det' brukes som underordnende konjunksjon istedenfor 'at'. 'At' er ifølge Falk og Torp (1903-06) trolig etymologisk sett en utvikling av pronomenet 'þat', og i så måte er det som forventet å finne eksempler der 'det' kan fungere som subjunk-sjon. Men også i dette tilfellet er en alternativ analyse mulig. I alle eksemplene i (35) kan man trolig sette inn et 'at' (eller 'om at') i tillegg til 'det'. Det betyr at det er mulig å analysere eksemplene i (35) som tilfeller der 'at' er utelatt (dvs. strukturelt sett til stede, men ikke fonetisk realisert) og der 'det' innleder en kompleks nominal frase på vanlig måte. Et viktig spørsmål er om 'det' kan ta plassen for 'at' i alle tilfeller der 'at' kan opptre i den aktuelle dialekten. Dersom det ikke er tilfelle, er det lite trolig at 'det' virkelig kan fungere som subjunk-sjon. I så fall vil data som dem i (35) heller handle om muligheten for å utelate 'at' enn om en spesiell bruk av 'det'. Informasjon om når 'at' kan utelates hører trolig - kognitivt sett - hjemme under informasjon om 'at', ikke under informa-sjon om 'det'. Men hvorvidt fenomenet i (35) handler om utelating av 'at' eller om en spesiell versjon av 'det' er vanskelig å avgjøre uten flere data.

4. Oppsummering og diskusjon

I denne artikkelen har jeg foreslått at den ortografiske formen 'det' tilsvarer 7 ulike leksemer hos norske nåtidige språkbrukere.¹⁶ Disse er listet opp i (36) nedenfor. Mer spesifikke definisjoner av de 7 kategoriene i (36) ble presentert i (33), (29) og (21) i forrige seksjon.

(36) Inndeling av 'det' i 7 leksemer

- Bestemt artikkel
- Demonstrativ determinativ
- Ekspletivpronomen
- Uaksentuert nøytrumspronomen
- Demonstrativt nøytrumspronomen

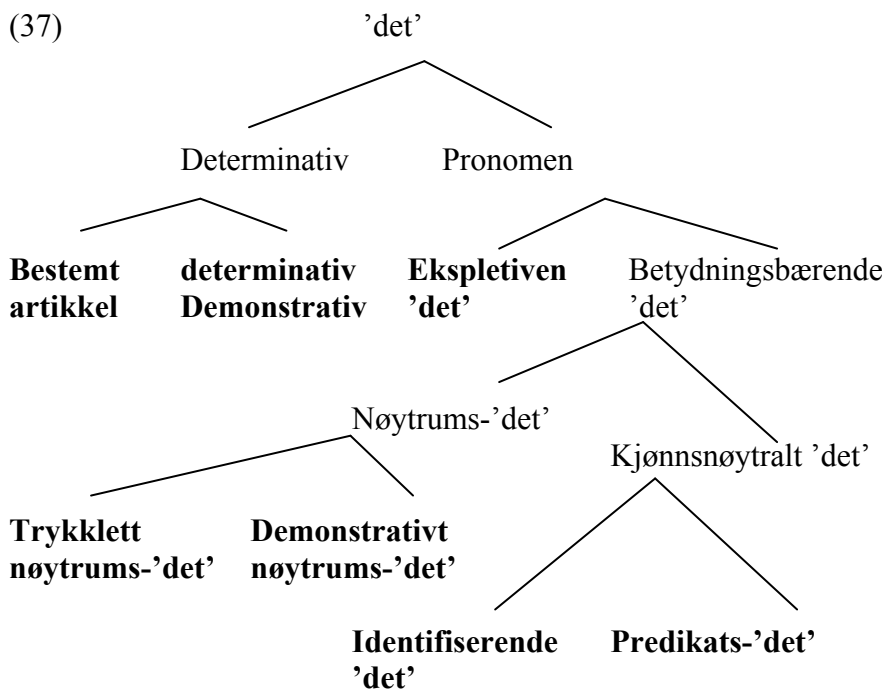
---

¹⁶ *Jeg har brukt min egen idiolekt som utgangspunkt og eventuelle dialektforskjeller er ikke undersøkt.*

- Identifiserende 'det' (Subjekt i 'Pron_{nøyt}VÆRE NP'-setninger)
- Predikats-'det'

Jeg antar at dette er det antallet 'det' vi trenger for å gjøre rede for akseptable bruksmåter for 'det' i norsk og samtidig utelukke uakseptable bruksmåter. Fore-komster av 'det' i leksikaliserte fraser og faste uttrykk kommer i tillegg, og jeg forutsetter selvfølgelig en grammatikk (fonologi- og morfologi-/syntaks-modul) og et konstruksjonsinventar i tillegg til leksikonoppslagene i (36). Jeg vil også få påpeke at hver enkelt bruksmåte for 'det' er et stort nok tema til å rettfærdiggjøre en doktoravhandling, så det er umulig å uttømme spørsmålet om hvor mange 'det' vi har i norsk i en artikkel som denne. (36) må derfor tas som en foreløpig hypotese som kan brukes som utgangspunkt for mer utfyllende diskusjoner ved senere anledninger.

I (36) er de 7 foreslåtte leksemene presentert i en flat struktur, men poly-*seme* ord som 'det' reiser helt klart et spørsmål om hvorvidt leksikonet vårt er strukturert og involverer abstrakte kategorier som subsumerer flere leksemer. Det virker sannsynlig for meg at en språkbruker som prosesserer et 'det' først vil kategorisere forekomsten som enten determinativt 'det', ekspletivt 'det' eller betydningsbærende pronomener 'det', og så bruker denne informasjonen til en første indikasjon på hvordan 'det' skal fortolkes: Skal jeg finne referenten til 'det' basert på 'det' alene eller som en del av en større frase, og skal jeg i det hele tatt assosiere noen referent? Jeg mener derfor at type-hierarkiet representert i (21), (29) og (33) i seksjon 3 trolig kan ha noe for seg kognitivt sett. (37) nedenfor er en sammenfatning av (21), (29) og (33), men mindre detaljert.

I seksjon 2 presenterte jeg Norsk Ordboks imponerende og omfattende ordboks-artikkel om 'det', i kortfattet form. Denne ordboksartikkelen er helt klart av stor nytteverdi for enhver som ønsker å utforske egenskaper ved ulike typer 'det' og den har påvirket, og utfordrer, aspekter ved min analyse. Ett av målene for min artikkel har vært å undersøke i hvor stor grad min analyse sammenfaller med Norsk Ordboks artikkel om 'det', og hvorvidt man bør forvente et slikt sammen-fall. Som nevnt i seksjon 1 finner man følgende hovedkategorier for lemmaet 'det' i Norsk Ordbok:

(38) **Hovedkategorier for 'det' i Norsk Ordbok**

- Trykktungt, pekende, understrekende pronomen (/determinativ)
- Trykklett personlig pronomen
- Trykklett upersonlig subjekt
- Relativpronomen
- Bestemt artikkel foran attributivt adjektiv
- Underordnende konjunksjon istedenfor 'at'

Når det gjelder likheter mellom min analyse og ordboksartikkelen i Norsk Ordbok, vil jeg spesielt nevne to forhold. Det ene er at tre av hovedkategoriene sammenfaller nesten fullstendig. Dette gjelder kategoriene 'det' som bestemt artikkel, 'det' som ekspletiv (upersonlig subjekt), og 'det' som trykklett person-lig pronomen. Et annet sammenfall som jeg synes er interessant, er at Norsk Ordbok inneholder eksempler på alle de kategoriene jeg har kommet over i mine egne undersøkelser uavhengig av Norsk Ordbok, om enn presentert som eksempler på andre kategorier enn de jeg foreslår, eller på andre steder i taksonomien.

Så til ulikheter. Én type ulikhet gjelder strukturering av bruksmåter inn i underkategorier og superkategorier. Utgjør demonstrativ mot ikke-demonstrativ bruk en mer grunnleggende distinksjon enn determinativ mot pronominal bruk, for eksempel? I slike spørsmål har jeg og Norsk Ordbok i enkelte tilfeller landet på forskjellige svar. Dette er også gjerne spørsmål som språkvitere har gitt forskjellige svar på opp gjennom historien, og som man ikke nødvendigvis enes om i samtiden heller. Fretheim og Amfo (2008) representerer for eksempel et annet syn enn det jeg lander på når det gjelder hvorvidt demonstrativ determinativ og demonstrativt pronomen tilhører forskjellige semantiske kategorier eller ikke.

Ett eneste sted mener jeg at Norsk Ordbok presenterer en uhensiktsmessig underkategori. Dette gjelder kategori A5. Dette er en underkategori av trykk-tungt, pekende understrekende pronomen der 'det' skal være brukt "trykklett i rent formell funksjon". Eksemplene i (7), som er ment å sammenfatte kategorien, er etter mitt syn av ulike typer og ikke typiske demonstrativer. 'Det' i (7a) kan kategoriseres som identifiserende 'det', mens 'det' i de andre eksemplene fungerer som ekspletiver.

Norsk Ordbok inkluderer svært mye informasjon i sin ordboksartikkel som jeg utelater i mine leksem-spesifiseringer. Idiomer og faste uttrykk er én slik kategori. Skal man gjøre rede for når 'det' kan brukes i norsk, må idiomene og de faste uttrykkene med, men dette har jeg utelatt i min analyse. Jeg regner med at de faste uttrykkene er lagret under andre oppslagsord enn 'det'. Noe annet jeg ikke sier noe om er hvilke konstruksjoner 'det' kan inngå i. Jeg antar at det er konstruksjonene som "velger" de ulike typene 'det' eller mer generelle kategorier som for eksempel nomenfraser, ikke omvendt. Noen eksempler på slike konstruksjoner er høyre- og venstre-

dislokering, topikalisering, anaforisk og kataforisk bruk av pronomen, utbryting, passivsetninger, og presentering. Det samme gjelder informasjon om konstruksjoner med 'det' som avviker fra det mest generelle mønsteret – for eksempel determinativ 'det' etterfulgt av ube-stemt heller enn bestemt nomen. Informasjon om slike mønstre som avviker fra hovedregelen er helt klart nyttig for ordboksbrukere. Men samtidig virker det kognitivt sett mest rimelig at denne typen informasjon ikke er knyttet til 'det' spesielt, men til mer generelle kategorier eller konstruksjoner. Også psykologiske effekter ved bruk av 'det', som for eksempel nedsettende effekt ved bruk av 'det' om mennesker, er bruksmåter som tilsvarer egne undertyper i Norsk Ordbok, men som er utelatt i min modell av leksikon. Slik jeg ser det fram-kommer disse effektene som kontekstavhengige implikaturer og følger av generelle pragmatiske prinsipper heller enn å være leksikalsk spesifisert. Disse forskjellene mellom min analyse og artikkelen om 'det' i Norsk Ordbok kan skyldes ulike syn på hva leksikonet inneholder av informasjon, men de kan også skyldes de praktiske hensynene som må imøtekommes i en ordbok.

Tredje type forskjell mellom min analyse og Norsk Ordbok gjelder informasjon om 'det' som ikke er tydelig framhevet i Norsk Ordbok, men som jeg antar er leksikalsk spesifisert. Dette gjelder mitt forslag om at 'det' i 'Pron_{nøyt}VÆRE NP'-setninger må anses som et eget leksem. Argumentasjonen min går ut på at dette ikke kan være et tilfelle av predikats-'det', for man kan referere til spesifikke individer, og at det ikke kan være et tilfelle av nøytrums-'det', for man får ikke den forventede nedsettende effekten ved referanse til mennesker. Det er gitt flere eksempler på denne bruksmåten av 'det' i Norsk Ordbok, men bruksmåten er ikke presentert som en egen kategori, heller ikke som undertype. En annen type informasjon som jeg har med i min analyse av 'det', men som synes å være fraværende i Norsk Ordboks artikkel om 'det', er spesifisering av hvilken kognitiv status de ulike versjonene av 'det' signaliserer: 'unikt identifiserbar', 'kjent', 'aktivert' eller 'i fokus'. Jeg innrømmer gjerne at spørsmålet om hvorvidt ulike determinativer og pronomen signaliserer ulike kognitive statuser slik Gundel og kollegene hevder, ikke er bevist ut over enhver rimelig tvil, selv om hypotesene virker rimelige. Det er derfor trolig hensiktsmessig at

disse aspektene ved 'det' ikke presenteres i ordbøker før den mest rimelige analysen er uomtvistelig fastspikret.

Så – bør vi forvente samsvar mellom ordbøker og hypoteser om mentale leksika? Ja, men bare til en viss grad. Vi kan og bør forvente et visst samsvar, ettersom det er det leksikalske inventaret til språkbrukere ordbøker er ment å skulle presentere. Men på grunn av ordbøkers praktiske funksjon bør samsvar bare forventes til en viss grad – noe jeg tror denne artikkelen illustrerer.

Referanser

- Blakemore, D. 1987. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell.
- Borthen, K. 2003. Type-anaforen *det*. I: *Utvalgte artikler fra Det tiende møtet om norsk språk i Kristiansand 2003* (Lie, S., Nedrelid, G. og Omdal, H., red.). Kristiansand: Høyskoleforlaget AS.
- Borthen, K. 2004. The Norwegian type-anaphor *det*. I: *Proceedings of DAARC 2004* (Branco, A., McEnery, T., og Mitokov, R., red.), s. 9-14. Lisboa: Edições Colibri.
- Borthen, K. & Jin, F. 2008. When can impersonal pronouns refer to human beings in Norwegian and Chinese? I: *Comparative Grammar and Language Acquisition in the Age of Globalization: Norwegian and Chinese* (Åfarli, T. & Jin, F., red), s. 79-105. Trondheim: Tapir.
- Borthen, K., Gundel, J. & Fretheim, T. 1997. What brings a higher-order entity into focus of attention? Sentence pronouns in English and Norwegian. I: *Proceedings of the Workshop on Anaphora. 35th Annual Meeting of the Association of Computational Linguistics*, s. 88-93. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Fretheim, T., van Dommelen, W. & Borthen, K. 1997. Linguistic Constraints on Relevance in Reference Resolution. I: *CLS 33. Papers from The Main Session 1997* (Singer, K., Eggert, R., & Andersen, G, red.), s 99-113.
- Nordgård, T. & Åfarli, T. 1990. *Generativ syntaks. Ei innføring via norsk*. Oslo: Novus forlag.

- Falk, H. & Torp, A. 1903-06. *Etymologisk Ordbog over det norske og det danske sprog*. Opptrykk 1994, Oslo: Bjørn Ringstrøms Antikvariat A/S.
- Faarlund, J.T., Lie, S. & Vannebo, K.I. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fretheim, T. 1996. Accessing Context with Intonation. I: *Reference and Referent Accessibility* (Fretheim, T. & Gundel, J., red.). Amsterdam: John Benjamins.
- Gundel, J., Hedberg, N. & Zacharski, R. 1993. Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language* 69, 274-307.
- Johannessen, J.B. 2008. The pronominal psychological demonstrative in Scandinavian: Its syntax, semantics and pragmatics. *Nordic Journal of Linguistics* 31, 161-192.
- Lundeby, E. 1965. Overbestemt substantiv i norsk og de andre nordiske språk. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sperber, D. & D. Wilson. 1986/1995. *Relevance. Communication & Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Wilson, D. & Sperber, D. 1993. Linguistic Form and Relevance. *Lingua* 90, 1-25.

Appendiks – kildekoder for eksempler sitert fra Norsk Ordbok

A.	Aasen, Ivar. Skrifter i Samling I-III. 1911-1912.
A ²	Aasen, Ivar. Norsk Ordbog. 1871-1873.
Du.CM	Duun, Olav. Carolus Magnus. 1928.
Du.LS	Duun, Olav. Løglege skruvar og anna folk. 1926. (1. oppl. 1907.)
Du.OG	Duun, Olav. Olsøy-gutane. 1927.
Du.Sam	Duun, Olav. Samtid. 1936.
Dølen	Dølen. Eit Vikublad. 1858-1870.
Flat.Nu	Flatin, Tov: Gamalt frå Numedal. I-VII. 1913-1939.
Flod.E	Floden, Halvor: Einstaka. 1912.
FrichFAM	Frich, Stefan: Fraa arbeidslive mitt. 1922.
FvBu	Bugge, Sophus: Gamle norske Folkeviser. 1858.
Ga	Garborg, Arne. Skriftir i Samling I-VII. 1921-1922.
Ga.D	Garborg, Arne. Dagbok I-VI. 1924-1927.

*Hvor mange 'det' fins det i norsk? En studie med utgangspunkt i Norsk
Ordbok*

GOS	Skar, Johannes: Gamalt or Sætesdal. I-VIII, 1903-1916.
Gullv.L	Gullvåg, Olav. Lagnads-natta. 1956.
H.Rytt.Sh	Rytter, Henrik. oms. Shakespeare: Skodespel. I-X. 1922-1933.
He.NG	Heggstad, Leiv. Norsk grammatikk. 1931.
Kl.IH	Kleiven, Ivar. I Heimegrendi. 1908.
Kl.R	leiven, Ivar. Ringbu. 1928.
Loup.Tel	Loupedalen, Knut: Eventyr og segnir fraa Telemarki. 1923.
Løl.	Løland, Rasmus: Skrifter i Samling. I-IV. 1941-1942.
MatSe	Evangelija eller Fagnad-bodi etter Mattæus. Oms. av Seippel. 1915.
Mor.Song	Moren, Sven. utg Songbok for skular og ungdomslag. 4. utg 1933. 5. utg 1941. (1. utg 1907.)
Mor.St	Moren, Sven. Styrkeprøve. 1929.
Mort.N	Mortensson-Egnund, Ivar: Nyklar I. 1922.
NFL4Ndm	Norsk Folkeminnelags Skrifter. 4. Langset, Edvard: Folkeeventyr fraa Nordmør. 1921.
NFL7 Ød	Norsk Folkeminnelags Skrifter. 7. Nergaard, Sigurd: Eventyr, barnever, spurningar og ordspraak. Folkeminne fraa Østerdalen III. 1923.
NFL11 Ød	Norsk Folkeminnelags Skrifter. 11. Nergaard, Sigurd: Hulder og trollskap. Folkeminne fraa Østerdalen IV. 1925.
NFL19 Helg	Norsk Folkeminnelags Skrifter. 19. Strompdal, Knut: Gamalt frå Helgeland. 1929.
NFL25Verd	Norsk Folkeminnelags Skrifter. 25. Røstad, Anton: Frå Gamal Tid. Folkeminne frå Verdal. 1931.
NFL33Hål	Norsk Folkeminnelags Skrifter. 33. Hveding, Johan: Folketru og folkeliv på Hålogaland. 1935.
NFL35Rog	Norsk Folkeminnelags Skrifter. 35. Mauland, Torkell: Folkeminne fraa Rogaland. Tridje bandet. 1935.
NSalm	Nynorsk Salmebok for kyrkja og heim og skule. Kyrkjeutgåva. 1929.
Sivle	Sivle, Per: Skrifter I-II. 1909-1910.
Støyl.NBL	Støylen, Bernt: Norske barnerim og leikar. 1899.
Up.V	Uppdal, Kristofer. Vandringa. 1923.

*Hvor mange 'det' fins det i norsk? En studie med utgangspunkt i Norsk
Ordbok*

Up.VA	Uppdal, Kristofer. Ved Akerselva og andre forteljingar. 1910.
Vi.D	Vinje, A.O. Diktsamling. 1864.
Vi. i Dølen	1869 Vinje, A.O. i Dølen.
Vi.SkrU	Vinje, A.O. Skrifter i Utval. I-VI. 1882-1890.
Vi.SkrS	Vinje, A.O. Skrifter i Samling. I-V. 1916-1921.
Viger.GKNR	Vigerust, Vegard: Guten som ville kjøpe Norsk Riksringkasting. 1957.
Visl.S	Vislie, Vetle. Solvending. 1897.